

УДК 33:338

В. П. Пелішенко

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ

***Анотація.** У статті систематизовано підходи науковців та практиків щодо концепції інтелектуального капіталу, визначено шляхи підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу підприємств сфер послуг. Трактуювання відомих теоретичних положень дало підставу визначити авторське бачення поняття «інтелектуальний капітал підприємств сфери послуг».*

***Ключові слова:** інтелектуальний капітал, людський капітал, інтелектуальні складові людського капіталу, підприємства сфери послуг.*

© В. П. Пелішенко, 2016

Бібліографія ДСТУ:

Пелішенко В. П. Підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу у розвитку підприємств сфери послуг / В. П. Пелішенко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2016. — № 1 (33). — С. 74–80.

References (APA):

Pelishenko, V. (2016). Pidvyschennia efektyvnosti vykorystannia intelektual'noho kapitalu u rozvytku pidpriemstv sfery posluh [The efficiency of intellectual capital in the development of enterprise services]. *Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 1 (33), 74–80 (in Ukr).

Summary. In article systematic approaches of scholars and practitioners about the concept of intellectual capital; identify ways to improve the efficiency of intellectual capital of enterprises in the service sectors. Interpretation of the well-known theoretical propositions has given the basis to determine the author's vision of the concept of «intellectual capital of the enterprises of sphere of services».

Key words: intellectual capital, human capital, intellectual components of human capital, enterprise services.

Постановка проблеми. Розвиток науково-технічного прогресу за своєю сутністю передбачає постійне розширення використання висококваліфікованої та інтелектуальної праці на підприємстві. На сьогодні людський капітал перетворюється на визначальний чинник економічного зростання і стає головним джерелом нагромадження багатства. Він потребує проведення комплексного наукового аналізу концепції людського капіталу та реального запровадження її провідних положень у практику ринкових перетворень у сфері формування та розвитку інтелектуальних складових людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці Е. Брукінга, Е. Джамонта, О. Берведо, О. Кендюхова, А. Чухна, Т. Коробука, І. Іванюка, В. Близнюк, Н. Голікової-Тінтулової, В. Пугачова, М. Бенднікова та ін. внесли значний вклад у теорію та практику формування інтелектуального капіталу. Проблемам розвитку підприємств сфери послуг присвячено роботи багатьох українських науковців: О. Любіцевої, М. Мальської, І. Волошина, Н. Ковшенка, В. Ядошука та ін. Однак сфера послуг вимагає постійного підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу у розвитку підприємств даної сфери, що викликає необхідність здійснення подальших розробок у цьому напрямі.

Метою дослідження є визначення ефективності використання інтелектуального капіталу у розвитку підприємств сфери послуг.

Виклад основного матеріалу. За визначенням О. О. Любіцевої, сфера послуг — це найдинамічніша сфера людської діяльності, чинник економічного та культурного розвитку, захисту навколишнього середовища й історико-культурної спадщини, міжнародного взаєморозуміння, миру, дотримання прав людини й основних свобод. Це також суттєве джерело прибутку, створення нових робочих місць, розвитку інфраструктури та промисловості [13, с. 11].

У світовому масштабі сфера послуг займає сьогодні одне з провідних місць серед галузей зовнішньоекономічної орієнтації. Вона активно сприяє налагодженню культурних, ділових та торговельно-економічних зв'язків між державами.

У багатьох країнах світу сфера послуг — одна з найбільш пріоритетних галузей, внесок у валовий національний дохід яких становить 20–45 % [14, с. 33].

Сфера послуг стимулює розвиток інших галузей господарства, таких як туризм, будівництво, готельне господарство, зв'язок, харчова про-

мисловість, сільське господарство, торгівля, виробництво товарів народного споживання, транспорт, роздрібна торгівля, страхування, культура та мистецтво, архітектура і проектування, екскурсійне обслуговування, рекламна індустрія тощо.

На думку В. Ядошука, цей бізнес приваблює підприємців через багато причин: невеликі стартові інвестиції, зростання попиту на послуги, високий рівень рентабельності й мінімальний термін окупності витрат [18].

Розвиток сфери послуг в Україні визначається впливом широкого спектра природних, культурно-історичних, політичних та економічних факторів, вплив яких проявляється досить нерівномірно та специфічно в регіональному аспекті.

Для успішного розв'язання всього різноманіття завдань з обслуговування клієнтів персоналу підприємств сфери послуг потрібно оволодіти професійними знаннями й постійно їх удосконалювати [11].

В. Близнюк вважає, що створення умов інноваційного розвитку економіки потребує пошуку механізмів залучення перспективного ресурсу у вигляді знань, інформації, інтелектуального потенціалу [3]. Тому, на думку Т. Коробука, основою людського капіталу є інтелектуальна власність, оскільки саме у формі інтелектуального продукту здійснюється виокремлення людського капіталу як суспільного явища. Він подається у своїй вищій формі — людському інтелекті, і в умовах ринку інтелектуальний капітал повинен мати ринкову ціну [12].

Необхідним є поширення власності на інтелектуальний продукт, створення надійного організаційно-економічного ринкового механізму виробництва інтелектуальної продукції.

Людина, як носій певних індивідуальних здібностей, наділених природою, є подібною до природних ресурсів. Самі по собі природні таланти та здібності, набуті знання і навички не приносять ніякого економічного ефекту, проте можуть стати капіталом підприємства сфери послуг у випадку, коли будуть застосовані у суспільному виробництві і будуть приносити дохід.

Одними з головних джерел підтримки статусу України у світі завжди були людський та інтелектуальний капітал, що має у своїй основі високий рівень освіти й культурних традицій, науково-промисловий потенціал, що спирається на розвинутому сировинну й переробну базу.

Згідно із дослідженням С. Трубича та З. Пушкар, наша країна завжди характеризувалася знач-

ним рівнем накопиченого людського капіталу, високим науково-технічним та інтелектуальним потенціалом.

Однак за останні роки людський капітал потерпав руйнувань в процесі трансформаційної кризи. Зокрема, потенційний людський капітал країн СНД на початок ХХІ ст. становив 39,9 трлн. дол., з яких на Росію, Україну та Білорусь припадає 28,7; 4,5 та 1,8 трлн. дол. відповідно. У 1990 р. в Україні було зосереджено 6,5 % світового науково-технічного потенціалу за кількістю населення, що становило близько 0,1 % від світової. Інтелектуальний потенціал України і досі залишається на високому рівні розвитку. За даними ЮНЕСКО, за інтелектом нації Україна посідає 23 місце, тим часом як США — 13, Росія — 27 [16, с. 186].

В економіці знань виробничі сили людини реалізуються у формі людського капіталу. При цьому самим коштовним його активом стають освіта і знання. Можливості й переваги в конкурентній боротьбі в цей час все більшою мірою визначаються ступенем освіченості й накопичених знань, а також організаційно-економічними механізмами їхньої реалізації. Інтелект і знання стають визначальним ресурсом розвитку. Розвитком концепцій людського капіталу в останні 30 років стали концепції інтелектуального, соціального, культурного й морального капіталу, що перебувають на стадії становлення.

Концепція інтелектуального капіталу виникла як закономірний результат розвитку світової економічної й філософської думок. Результатом проведених досліджень є теорія інтелектуального капіталу, що у цей час не є устояною й вимагає подальших досліджень. Відповідно до цієї теорії головним і визначальним ресурсом людського розвитку на рубежі ХХ й ХХІ століть стають знання й людський інтелект.

За соціально-економічним змістом «Концепція розвитку людського потенціалу» складається з таких компонентів, як: продуктивність, рівність, сталість та розширення можливостей [16, с. 186].

Інтелектуальний капітал задає темп і характер відновлення технології виробництва та його продукції і є системою конкурентних переваг певного підприємства на ринку.

О. Кендюхов зазначає, що сновними чинниками становлення інтелектуальної економіки є інтелектуальний капітал та інтелектуальна праця [9, с. 29].

Інтелектуальна праця — це сутнісна основа процесу створення інтелектуального продукту і відтворення інтелектуального капіталу. А. Чухно, досліджуючи сучасні тенденції економічного і соціального розвитку, як ключовий фактор становлення інформаційного суспільства виокремлює творчу інтелектуальну працю, підкреслюючи, що не всяка розумова праця є творчою. Він зазначає,

що творча праця, творча діяльність людини є однією з визначальних рис нового суспільства, нового підприємства [17, с. 35].

У широкому значенні, за визначенням А. Василика, інтелектуальний капітал — це знання, інформація, що формуються, використовуються та примножуються у діяльності підприємств і приносять позитивний економічний та соціальний ефект [5, с. 40]. Це нематеріальні активи, що становлять основу функціонування сучасного підприємства сфери послуг в основі економіки.

В умовах дуже жорстокої конкурентної боротьби інтелектуальний потенціал підприємств сфер послуг стає гарантом високого рівня прибутковості і якості наданих послуг.

Отже, інтелектуальний капітал — це соціально-економічна форма використання якостей і здібностей людини, що включає людський розум з метою генерації нових ідей, знань, інформації. Інтелектуальний капітал є формою реалізації інтелектуального потенціалу, що активно використовується підприємством сфери послуг в економічному розвитку.

Згідно із дослідженнями Н. Голікова-Тінтулова, за даними Світового банку, майже 2/3 світового багатства зосереджено в людському капіталі. Велику його частину складають знання й інтелектуальні можливості працівників. Інтелектуальний капітал забезпечує понад 50 % зростання національного багатства таких країн, як Норвегія, Канада, Німеччина, Австрія та інші [7, с. 68].

Найважливішими складовими інтелектуального капіталу підприємств сфери послуг є знання й інформація. Вони відрізняються від грошових, природних і технічних ресурсів. Знання не зменшуються в процесі їхнього використання, не відчужуються, не обмежуються часом і простором.

Незважаючи на відсутність єдиної думки щодо визначення категорії «інтелектуальний капітал», його прийнято визначати як усі види ресурсів сучасних підприємств сфери послуг, що не підлягають традиційним оцінкам. Більшість науковців та практиків вважають, що на рівні підприємства інтелектуальний капітал має у своїй структурі три основні складові частини:

1) людський капітал — сукупність знань, навичок, творчих здібностей, а також здатність власників та співробітників наукоємної праці відповідати вимогам і завданням підприємства;

2) структурний капітал — програмні засоби ЕОМ, програмне забезпечення, бази даних, організаційна структура, патенти, товарні знаки, а також організаційні механізми, що забезпечують продуктивність працівників та ефективне функціонування підприємства;

3) споживчий капітал — майбутні споживачі продукції підприємства, яка здатна задовольняти потреби клієнтів.

Однак такий розподіл компонентів інтелектуального капіталу є дещо спрощеним та не дає змоги оцінити значущість досліджуваної категорії в сучасних умовах господарювання.

За визначенням М. Бенднікова та Е. Джамонта, інтелектуальний капітал складається з трьох складових [1, с. 5]: людський капітал (знання, вміння, навички, досвід); організаційний (структурний) капітал (інтелектуальна власність, інформаційні системи, система фінансових взаємин, інструкції, положення, стандарти, нагороди, грамоти, призи, що їх одержало підприємство); клієнтський капітал (бренди, клієнтура, фірмове найменування, канали збуту, ліцензійні та інші договори).

В. Пугачов дотримується думки, що капітал будь-якого суб'єкта господарювання можна поділити на такі види: фінансовий капітал (це грошові кошти); фізичний капітал (споруди, машини, обладнання); соціальний капітал; людський капітал. Саме інтелектуальний капітал задає темп і характер відновлення технології виробництва та його продукції, які потім стають головною конкурентною перевагою на ринку. Інтелектуальний капітал є системою інтелектуальних переваг певного підприємства на ринку [15, с. 145].

На думку І. Іванюка, інтелектуальний капітал — це сукупність таких складових: інтелектуального потенціалу (людський капітал), інтелектуальної власності (структурний капітал), ринкових та інфраструктурних активів (клієнтський капітал) [8].

Структуру інтелектуального капіталу Е. Брукінг визначає як сукупність чотирьох складових: ринкові активи (марочні найменування товарів, прихильність покупців до торгової марки, повторюваність угод, канали розподілу тощо); інтелектуальна власність як актив (ноу-хау, торгові секрети, патенти та різноманітні авторські права); людські активи та інфраструктурні активи (технології, методи та процеси, що роблять працю підприємства можливою) [4, с. 167].

О. Берведо стверджує, що до структури інтелектуального капіталу варто долучити нематеріальні активи підприємства (інтелект працівника та його особистісні якості) та знаряддя інтелектуальної діяльності [2, с. 14].

Доволі значний методологічний внесок у теорію інтелектуального капіталу зробив вітчизняний вчений О. Кендюхов, запропонувавши авторське бачення цього поняття та надавши науково обґрунтовану класифікацію інтелектуального капіталу:

— персоніфікований (пов'язані з роботою знання й уміння, творчі здібності, освіта, професійна кваліфікація, лояльність, ціннісні і психометричні настанови персоналу);

— інфраструктурний (інформаційні технології, організаційна структура, філософія управління, корпоративна культура й ділова співпраця);

— клієнтський (відносини з покупцями, контракти, портфель замовлень, франшизи та ліцензійні замовлення);

— марочний (торгові марки, товарні знаки, корпоративна марка й марки обслуговування);

— формалізована інтелектуальна власність (патенти, авторське право, виробничі секрети, оригінальне програмне забезпечення, ноу-хау, права на дизайн і бази даних) [10, с. 51].

На думку І. Волошина [6, с. 13], така класифікація створює наукову базу для розробки методичних положень з таких актуальних питань, як формування системи управління інтелектуальним капіталом підприємств сфери послуг, його відтворення й оцінювання.

Отже, особливістю визначених концепцій є виокремлення у структурі людського капіталу інтелектуальної власності як активу. Для узагальнення розглянутих наукових поглядів можна визначити спільні риси, притаманні зазначеним концепціям інтелектуального капіталу:

— базування майже всіх робіт науковців на теоретичних розробках Т. Стюарта, який започаткував виокремлення у структурі інтелектуального капіталу людського, структурного та споживчого капіталів;

— відокремлення людського капіталу, під яким розуміють суму набутих знань, досвіду, навичок у процесі життєдіяльності та навчання. Однак категорія «людський капітал» ширша, ніж категорія «інтелектуальний капітал»; остання ж є складовою людського капіталу. Така недоробка властива більшості зазначених концепцій, тому цей момент потребує подальшого вивчення;

— виокремлення складової, що забезпечує реалізацію знань, досвіду, здібностей персоналу за допомогою технічних засобів (структурний або організаційний капітал);

— визначення ступеня прихильності постачальників та покупців до певної торгової марки або продукції (робіт, послуг) знаходить своє вираження через клієнтський або споживчий капітал.

Проаналізувавши сучасні погляди на визначення інтелектуального капіталу, визначено, що немає єдиного підходу щодо переліку структурних компонентів інтелектуального капіталу. Тому необхідно розробити науково обґрунтовану, цілісну та універсальну структурну побудову інтелектуального капіталу підприємств сфери послуг.

Отже, можна визначити інтелектуальний капітал підприємств сфери послуг як інтелектуальні ресурси, що втілені в сукупності наукових і загальних знань працівників, їхньому досвіді, знаннях, вміннях, навичках, які створюють продукти «інтелектуальної діяльності», що можуть належати і винахіднику, і суб'єкту господарювання в осо-

бі підприємства сфери послуг та використовуються з метою одержання додаткової вартості.

З огляду на викладене, пропонується узагальнена структура активів підприємств сфери послуг із визначенням інтелектуальної складової у структурі людського капіталу.

Активи підприємства сфери послуг поділяємо на:

Матеріальні активи:

1) фізичний капітал — це обладнання, устаткування, будівлі, споруди;

2) фінансовий капітал — це грошові та прирівняні до них кошти;

2. Нематеріальні активи. Людський капітал — це знання, вміння, навички, творчі здібності, досвід окремих осіб;

1) мотивація — це система матеріального стимулювання, сформовані потреби і цінності;

2) мобільність — це рівень, якість професійної підготовки, конкурентоспроможність робочої сили;

3) здоров'я — це охорона здоров'я, стан навколишнього середовища, спосіб життя;

4) інтелектуальний капітал — це інтелектуальні ресурси, втілені в сукупності наукових і загальних знань працівників, їхньому досвіді, знаннях, навичках:

— клієнтський капітал — це взаємини підприємства з постачальниками та споживачами його продукції;

— персональний капітал — це джерело технології, яке не може бути відчуженим від власника;

— соціальний капітал — це визнані норми і цінності, що сприяють взаємодії індивідумів, націлених;

— технологічний капітал — це складова частина інтелектуального капіталу, яка заохочує створювати персональний капітал, а потім і капіталізувати знання. Запрограмований на максимальний інтелектуальний результат для одержання прибутку:

— інтелектуальні технології — це ноу-хау, торгові секрети, патенти, програмне забезпечення, культура, продукти інтелектуальної діяльності, етика бізнесу, організаційна структура, філософія управління;

— інтелектуальна власність — це загальнолюдські інтелектуальні надбання, новації, втілені в продуктах інтелектуальної праці, авторські права.

Як бачимо, активи підприємства сфери послуг складаються з двох частин: фізичного й фінансового капіталу (матеріальні активи) та людського капіталу (нематеріальні активи). Економічна категорія «фізичний капітал» є загальноприйнятою та використовуюваною, до неї відносять обладнання, устаткування, будівлі, споруди, тобто все те, що має матеріальне вираження, може бути чітко підраховане. Щодо фінансового капіталу, то з цією категорією також не виникає

суперечностей, бо до неї відносять грошові та прирівняні до них кошти.

Щодо інтелектуального капіталу (у бухгалтерському обліку України відображається в рядку 010 форми № 1 «Баланс» як нематеріальні активи), то ця категорія виникла відносно недавно — наприкінці XX ст., тому чітко виробленого категоріального апарату, структури, універсальних методів оцінювання та управління ще не розроблено.

Оскільки основною формою інтелектуального капіталу є знання працівників підприємства, то виникає необхідність, щоб ці знання не стали надбанням конкурентів та нагромаджувалися і акумулювалися тільки в межах підприємства сфери послуг.

Розв'язанням цих проблем є застосування заходів керівництвом щодо укладання договорів зі своїми співробітниками про нерозголошення таємниць, використання різних форм матеріального та нематеріального заохочення відносно збереження виробничих і комерційних таємниць, створення сприятливих умов для професійного та особистого росту.

Розвиток людини можливий за наявності її особистісних якостей (цілеспрямованість, наполегливість, здатність швидко сприймати нову інформацію, критичність мислення тощо) та певних дій з боку керівництва підприємства. Останніми можуть бути курси підвищення кваліфікації, програми стимулювання бізнес-лідерства, удосконалення навичок керівництва для спеціалістів нижчої та середньої ланки і особливо самоосвіта. В умовах процесу інтелектуалізації праці керівництво підприємства сфери послуг повинно приділяти увагу створенню сприятливих умов праці і життя людини, підвищенню рівня її загальної та професійної освіти, посиленню її зацікавленості в розвитку та вдосконаленні виробництва.

Однак формування та розвиток творчих здібностей людини не може відбуватись у вакуумі. Тільки комплексний аналіз дасть змогу визначити основні напрями інтелектуалізації людського капіталу та її вади з метою розроблення дієвого механізму управління інтелектуальною складовою людського капіталу підприємств сфери послуг.

Здатність до формування та ефективного використання інтелектуального капіталу підприємствами сфери послуг в Україні нині визначає можливість у реальній зміні моделі соціально-економічного розвитку, яка має ґрунтуватися на формуванні та використанні інтелектуального капіталу, пріоритеті інноваційної діяльності підприємств сфери послуг.

Враховуючи сучасні розробки концепції інтелектуального капіталу, можна визначити такі тенденції формування інтелектуального капіталу: надання пріоритетної ролі у структурі активів його нематеріальній частині; концентрація зусиль розвитку технологічного капіталу на основі вдо-

сконалення інституту інтелектуальної власності; розвиток персонального капіталу засобами професійної підготовки персоналу, зміцнення здоров'я та посилення дії чинника стимулювання до творчої (інтелектуальної) діяльності; посилення дії соціального капіталу на основі отримання мережевого ефекту від діяльності колективу підприємства між собою та із зовнішніми контрагентами; формування добрих стосунків із постачальниками та споживачами на основі посилення дії соціального капіталу; удосконалення законодавства в частині створення та захисту об'єктів інтелектуальної власності; створення та підтримка тісної взаємодії структурних складових засобами ефективного управління інтелектуальним капіталом підприємств сфери послуг.

Визначені тенденції притаманні країнам із розвинутою ринковою економікою. Щодо нашої країни, то вони реалізовуватимуться тільки за умови дотримання нею інноваційного шляху розвитку та впровадження дієвих механізмів управління складовими частинами інтелектуального капіталу підприємств сфери послуг.

Висновок. Отже, системний погляд на формування інтелектуального капіталу дозволяє констатувати про необхідність рішення на різних рівнях управління об'єднаних блоків: загальнокультурного, правового, кадрового й інфраструктурного. При цьому необхідно враховувати тимчасові ваги, тому що процес формування правової культури розуміння й гідного ставлення до власної інтелектуальної діяльності, а також створення інфраструктури відтворення інтелектуального капіталу вимагає більш тривалого часу, ніж освітні програми.

В Україні сьогодні велика увага приділяється системі підготовки й перепідготовки кадрів. Це один з основних факторів, що визначає успіх проведеної економічної реформи, однак для продуктивного формування й ефективного використання інтелектуального капіталу підприємств сфери послуг як основи забезпечення інноваційного розвитку України необхідний системний підхід до всіх складових цього розвитку.

Інтелектуальний капітал все ширше охоплює підприємства сфери послуг, тому що в Україні існують значні резерви для його бурхливого зростання, а саме: нагромаджено персональний та соціальний капітал, що виражається у високому рівні освіти населення і значної частини працівників, зайнятих науковою діяльністю. Однак інші частини — технологічний та клієнтський капітал — розвинуті недостатньо. За успішного розвитку цих складових інтелектуального капіталу можна одержати значний позитивний ефект, виражений у зростанні інтелектуального капіталу підприємств сфери послуг, а саме використання креативності, нестандартного творчого мислення, особистісного розвитку тощо.

Перспективами подальших досліджень стане визначення нових форм мотивації творчої інтелектуальної праці співробітників підприємств сфери послуг.

Література

1. Бендников М. А. Интеллектуальный капитал развивающейся фирмы, проблемы идентификации и измерения / М. А. Бендников, Е. В. Джамонт // Менеджмент в России и за рубежом. — 2001. — № 4. — С. 5.
2. Берведо О. В. Интеллектуальный капитал: экономический зміст і особливості формування в транзитивному суспільстві : автореф. дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.00.03 / О. В. Берведо ; ХПІ. — Харків, 2002. — 20 с.
3. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика / В. Близнюк // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 5. — С. 30.
4. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг : под ред. Л. Н. Ковалик ; пер. с англ. — СПб. : Питер, 2001. — 237 с.
5. Василик А. Система чинників формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні / А. Василик // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 3. — С. 40.
6. Волошин І. М. Туристично-рекреаційний і інтелектуальний потенціал Житомирської області / І. М. Волошин // Економіка. Управління. Інновації. — 2012. — № 2 (8). — С. 12–14.
7. Голікова-Тінтулова Н. Интеллектуальный капитал як фактор конкурентоспроможності економіки України / Н. Голікова-Тінтулова // Економіка і прогнозування. — 2005. — № 3. — С. 68.
8. Иванюк И. А. Воспроизводство интеллектуального капитала в современных маркетинг-системах [Электронный ресурс] / И. А. Иванюк. — Режим доступа : http://www.cis2000.ru/publish/books/book_44/ch1_2.shtml.
9. Кендюхов О. Гносеология интеллектуального капитала / О. Кендюхов // Економіка України. — 2003. — № 4. — С. 29.
10. Кендюхов О. Мотивация творческой интеллектуальной работы: дослідження основних підходів / О. Кендюхов // Економіка України. — 2005. — № 3. — С. 51.
11. Ковшенко Н. Р. Факторы развития готельного бизнеса в Украине [Электронный ресурс] / Н. Р. Ковшенко. — Режим доступа : <http://www.maygerconsulting.com>.
12. Коробук Т. Особливості становлення та регулювання ринку інтелектуальної праці в Україні / Т. Коробук // Україна: аспекти праці. — 2012. — № 6. — С. 3.
13. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг : монографія / О. О. Любіцева. — К. : Альтерпрес, 2013. — 436 с.
14. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. — К. : Знання, 2008. — 661 с.
15. Пугачев В. П. Руководство персоналом организации / В. П. Пугачев. — М. : Аспект-Пресс, 1999. — 245 с.
16. Трубиш С. Соціально-економічна сутність та особливості формування людського потенціалу / С. Трубиш, З. Пушкар // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 4. — С. 186.
17. Чухно А. А. Интеллектуальный капитал: сутність, форми і закономірності розвитку / А. А. Чухно // Економіка України. — 2012. — № 11. — С. 35.
18. Ядошук В. В. Удосконалення туристської інфраструктури євро регіону «Буг» / В. В. Ядошук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інноваційний розвиток економіки : зб. наук. пр. Вип. 6 : у 4 ч. / НАН України ; відп. ред. М. І. Долішній. — Львів : ІРД НАН України, 2003. — Ч. 4. — С. 272–281.

References

1. Bendnykov, M. & Dzhamont, E. (2001). Yntellektual'nyj kapital razvyvaiushejsia firmy, problemy ydentyfikatsyy u yzmereniya [Developing the Intellectual capital of the firm, identification and measurement]. *Management in Russia and abroad*, 4, 5 (in Rus.).
2. Bervedo, O. (2002). *Intellektual'nyj kapital: ekonomichnyj зміст і особливості formuvannia v tranzitivnomu suspil'stvi* [Intellectual

tual capital: the economic content and peculiarities of formation in transitive society] (Abstract of candidate's thesis, KhPI). Kharkov, Ukraine (in Ukr.).

3. Blyzniuk, V. (2006). Otsinka liuds'koho potentsialu ekonomichnoho zrostantia [Assessment of human potential for economic growth]. *Ukraine: aspects of labor*, 5, 30 (in Ukr.).

4. Brukynh, E. (2001). *Yntellektual'nyj kapytal* [Intellectual capital] (Trans. from English). Cankt-Peterburg: Pyter. (in Ukr.).

5. Vasylyk, A. (2006). Systema chynnykiv formuvannia ta rozvytku intelektual'noho kapitalu v Ukraini [System of factors of formation and development of intellectual capital in Ukraine]. *Ukraine: aspects of labor*, 3, 40 (in Ukr.).

6. Voloshyn, I. (2012). Turystychno-rekreatsijnyj i intelektual'nyj potentsial Zhytomyr'skoi oblasti [Tourist-recreational and intellectual potential of Zhytomyr region]. *Economics. Management. Innovation*, 2 (8), 12–14 (in Ukr.).

7. Holikova-Tintulova, N. (2005). Intelektual'nyj kapital iak faktor konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy [Intellectual capital as a factor of competitiveness of economy of Ukraine]. *Economics and forecasting*, 3, 68 (in Ukr.).

8. Yvaniuk, Y. (2015). *Vosproyzvodstvo yntellektual'noho kapitalu v sovremennykh marketynh-systemakh* [The intellectual capital reproduction in modern marketing systems]. Retrieved from http://www.cis2000.ru/publish/books/book_44/ch1_2.shtml (in Rus.).

9. Kendiukhov, O. (2003). Hnoseolohiia intelektual'noho kapitalu [Epistemology of intellectual capital]. *Economy of Ukraine*, 4, 29 (in Ukr.).

10. Kendiukhov, O. (2005). Motyvatsiia tvorchoi intelektual'noi pratsi: doslidzhennia osnovnykh pidkhodiv [Motivation creative intellectual work: study of the main approaches]. *Economy of Ukraine*,

3, 51 (in Ukr.).

11. Kovshenko, N. (2015). *Factory rozvytku hotel'noho biznesu v Ukraini* [Factors of development of hotel business in Ukraine]. Retrieved from <http://www.maygerconsulting.com>. (in Ukr.).

12. Korobuk, T. (2012). Osoblyvosti stanovlennia ta rehu-liuvannia rynku intelektual'noi pratsi v Ukraini [Peculiarities of formation and regulation of the market of intellectual labour in Ukraine]. *Ukraine: aspects of labor*, 6, 3 (in Ukr.).

13. Liubitseva, O. (2013). *Rynok turystychnykh posluh* [The market of tourist services]. Kyiv: Alterpres (in Ukr.).

14. Mal's'ka, M., Antoniuk, N. & Hanych, N. (2008). *Mizhnarodnyj turizm i sfera posluh* [International tourism and services]. Kyiv: Znannia (in Ukr.).

15. Puhachev, V. (1999). *Rukovodstvo personalom orhanyzatsyy* [Personnel Management organization]. Moskva: Aspekt-Press (in Rus.).

16. Trubych, S. & Pushkar, Z. (2006). Sotsial'no-ekonomichna sutnist' ta osoblyvosti formuvannia liuds'koho potentsialu [Socio-economic essence and features of formation of human potential]. *Actual problems of economy*, 4, 186 (in Ukr.).

17. Chukhno, A. (2012). Intelektual'nyj kapital: sutnist', formy i zakonmirnosti rozvytku [Intellectual capital: the nature, forms and patterns of development]. *Economy of Ukraine*, 11, 35 (in Ukr.).

18. Yadoschuk, V. (2003). Udoskonalennia turysty'koi infrastruktury ievrorehionu «Buh» [Improvement of the tourist infrastructure of the Euroregion «bug»]. In M. Dolishnij. *Socio-economic research in transition. Innovative development* [The National Academy of Sciences of Ukraine] (Iss. 6, part 4, pp. 272–281). Lviv: IRD NAS of Ukraine (in Ukr.).